ДО ПИТАНЬ УНОРМУВАННЯ ПЕРЕВІРКИ ДОКАЗІВ В КПК УКРАЇНИ

ЧИЖ Сергій Анатолійович - кандидат юридичних наук, здобувач наукового ступеня доктора юридичних наук Харківського національного університету внутрішніх справ

https://orcid.org/0000-0003-4296-3246

УДК 343.1

DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2024.3.60

Наукова стаття присвячена проблемним питанням пов'язаними з перевіркою доказів в системі елементів кримінального процесуального доказування. На підставі наукових поглядів автор статті робить обґрунтований висновок, що перевірка доказів поєднує як логічне мислення, так і практичну діяльність слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду та інших учасників кримінального провадження в порядку, визначеному положеннями кримінального процесуального законодавства. Звертається увага не те, що в приписах як чинного, так і КПК України 1960 р. окремими нормами законодавцем безпосередньо здійснюється процесуальна регламентація лише збирання і оцінки доказів. Здійснено детальний аналіз законодавства США та окремих країн пострадянського простору, що стосується предмета дослідження. З огляду на вищевказане пропонується доповнити КПК України окремою статтею, яка б унормовувала перевірку доказів. Розкривається зміст та розмежування понять перевірки і дослідження доказів, визначається їх значення у деяких статтях КПК України.

Ключові слова: кримінальний процес, докази, доказування, елементи процесу доказування, перевірка доказів, міжнародний досвід.

Постановка проблеми

У кримінальному процесі виняткової актуальності питання щодо загальних положень доказування набувають від початку збройної агресії російської федерації в Україну. Слід погодитись з думкою про те, що «війна кардинально змінила життя кожного українця, а разом з тим – і всі сфери суспільного життя. Не оминули ці зміни і кримінальний процес. Ані суди, ані правоохоронні органи не були готові до роботи в таких умовах, більше того, саме законодавство не дозволяло налагодити оптимальну роботу в умовах складних воєнних реалій. Відтак, з метою наближення кримінально-процесуальної діяльності до воєнних реалій, Верховна Рада України в «турборежимі» прийняла низку законів, у тому числі і тих, що спрямовані на регламентацію питань кримінального провадження в умовах воєнного стану» [1].

Вказані законодавчі зміни не оминули і інститут доказування, який є фундаментальною правовою категорією, оскільки безпосередньо визначає сутність і зміст всієї кримінальної процесуальної діяльності. Перш за все, звертають на увагу приписи ч. 3 ст. 7 КПК України, де зазначено, «що зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану не має порушувати загальних засад кримінального провадження, але має проводитись з урахуванням особливостей здійснення такого провадження» [2]. Отже, законодавець унеможливлює в умовах воєнного стану порушення основних засад кримінального провадження, які є досягненням взаємодії норм міжнародного і національного права, в частині «охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження», визначених ст. .2 КПК України [2].

Втім, в законодавстві не надається нормативне визначення перевірки доказів як одного із елементів доказування, у зв'язку з чим, в теорії мають місце різні підходи щодо їх сутності, змісту і функціонального призначення, а деякі правники взагалі не відносять перевірку доказів до елементів доказування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження цієї проблематики українськими науковцями здебільшого має фрагментарний характер. Науково-теоретичній основі цього питання присвячені роботи багатьох учених, таких як В. В. Вапнярчук, Н. Р. Бобечко, І. С. Войтович, І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Л. М. Гуртієва, О. В. Капліна, Є. Г. Коваленко, Г. Р. Крет, О. В. Литвин, О. А. Льозний, В. Т. Маляренко, В. В. Назаров, В. Т. Нор, Н. З. Рогатинська, О. В. Сачко, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, Т Г. Фоміна, Г. К. Тетерятник, Б. В. Шабаровський, А. В. Шевчишен, О. Г. Шило та інші. Проте багато важливих питань щодо правової природи перевірки доказів з погляду юридичної науки ще не вирішено.

Виклад основних положень

Загалом, аспекти як важливості, так і безпосередньо процесуального порядку перевірки доказів завжди перебувають під пильною увагою провідних українських правників. Так, А. В. Шевчишен акцентує увагу на тому, що «всі зібрані у кримінальному провадженні докази підлягають ретельній, всесторонній та об'єктивній перевірці. Така діяльність передбачає вивчення джерел походження доказів, їх детальний та повний аналіз і співставлення доказів між собою» [3, с. 137]. Слід зазначити, що окремої процесуальної норми, яка б надавала тлумачення терміну «перевірка доказів», приписи КПК України не передбачають. З огляду на вказане Г. Р. Крет цілком справедливо констатує, що «у зв'язку з цим, в науковій літературі висловлюються різні підходи до її сутності, функціонального призначення та змісту, а окремі науковці взагалі піддають сумніву віднесення перевірки доказів до елементів (етапів) доказування» [4, с. 143].

В контексті розгляду досліджуваного питання підкреслимо, що підхід національного законодавця до цього питання залишається незмінним з часу дії КПК України 1960 р. На жаль як в попередньому, так і чинному КПК України окремими нормами здійснюється процесуальна регламентація лише збирання і оцінки доказів. Зважаючи на це підтримуємо думку окремих правників, що для «надання характеристики нинішнього стану досліджуваної інституції треба зрозуміти характерні для неї традиції й стереотипи, питання становлення та історичного досвіду» [5, с. 50]. На наше переконання окреслене перш за все обумовлюється тим, що у теорії навіть і пострадянського кримінального процесу значна група науковців не виокремлювала перевірку доказів як окремий компонент процесу доказування. Натомість вони вважали, що перевірка повністю охоплюється збиранням та оцінкою доказів. Так, зокрема, Є. Г. Коваленко розглядає перевірку доказів як складову частину іншого елемента доказування, а саме збирання доказів [6, с. 196].

Основні напрямки кримінально-правової політики України на найближчий час полягають у своєчасному забезпеченні відповідності національного кримінального процесуального законодавства і практики його застосування міжнародним стандартам. Отже, сучасний багатополярний світ вимагає по-новому поглянути на кримінальне процесуальне законодавство і підвищити ефективність механізму кримінального процесуального регулювання. Беручи вищевказане до уваги хотілося б звернутися до вивчення зарубіжного досвіду, що стосується питань перевірки доказів, оскільки вказане надає змогу не лише краще оцінити чинне законодавство, а й здійснювати відповідну діяльність щодо його вдосконалення.

Наприклад, кримінально-процесуальне законодавство США ґрунтується на Конституції Сполучених Штатів, федеральних законах і законах кожного окремого штату. Також важливим його джерелом є відповідна судова практика. Безпосередньо питання доказування регулюються «Федеральними правилами доказування», нормативно-правовим актом прийнятому 1975 р., що діє на

федеральному рівні з метою уніфікації закону про докази [7]. До його прийняття, доказове право розвивалося в традиціях загального права, і лише в чотирьох штатах діяли кодекси про докази. У перші 12 років після прийняття «Федеральних правил про докази» у більшості штатів було ухвалено кодекси, близькі до них за змістом. Слід зазначити, що у «Федеральних правилах про докази» наскрізно без виокремлення в окремі норми розглядаються мета доказування, їх види, засоби, а також способи збирання доказів, їх перевірки, оцінки та використання.

Доречно звернути увагу на те, що законодавство окремих країн пострадянського простору передбачає окрему норму, яка регламентує досліджуваний елемент процесу доказування, Так, наприклад, ст. 144 КПК Республіки Азербайджан (Перевірка доказів), передбачає, що докази, зібрані за кримінальним переслідуванням, мають бути перевірені повністю, всебічно та об'єктивно. Під час перевірки ці докази аналізуються та порівнюються один з одним, збираються нові докази, встановлюється надійність джерела отриманих доказів [8].

Зі міста ст. 104 КПК Республіки Вірменія (Перевірка доказів) вбачається, що зібрані під час кримінального провадження докази підлягають належній перевірці шляхом аналізу форми та змісту отриманих доказів, порівняння їх з іншими доказами, збирання нових доказів, виділення джерел доказів [9].

Зі свого боку положення, передбачені ст. 94 КПК Республіки Узбекистан (Перевірка доказів) наголошують на тому, що в основу рішення у справі можуть бути покладені лише докази, піддані ретельній, повній, всебічній та об'єктивній перевірці. Перевірка полягає у збиранні додаткових доказів, якими можуть бути підтверджені або спростовані докази, що перевіряються [10]. Вважаємо, що вищевказані норми здебільшого є тотожними за змістом, а отже мають спільний недолік щодо суб'єктів уповноважених на перевірку доказів. Незважаючи на деякі недоліки окреслений підхід науковців заслуговує підтримки, оскільки вирішує низку окремих теоретичних питань, в тому числі і щодо тлумачення самого терміну «перевірка доказів».

В теорії кримінального процесу існує розмаїття поглядів науковців щодо визначення досліджуваного терміну. Так, на думку А. В. Шевчишена «перевірка є самостійним елементом доказування та полягає у виявленні доброякісності зібраних доказів для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення» [3, с. 137]. Дещо схоже визначення надає В. В. Назаров, який під перевіркою доказів розуміє «діяльність сторін кримінального провадження, спрямовану на підтвердження або заперечення інформації, що в них міститься» [11, с. 198]. Втім, на відміну від попереднього, вищевказане визначення доповнюється посиланням на учасників кримінального провадження, що уповноважені здійснювати перевірку доказів, але без будь-якої їх конкретизації.

Більш розширене тлумачення перевірки доказів наводить Б. В. Шабаровський, а саме «діяльність слідчого, прокурора, суду, слідчого судді, підозрюваного, обвинуваченого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх захисників та законних представників, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника і законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, із з'ясування змісту доказів, зіставлення доказів, збирання нових доказів, що здійснюється з метою з'ясування належності, допустимості та достовірності кожного доказу» [12, с. 83].

До того ж на переконання О. А. Льозного, перевірка доказів це «здійснюваний учасниками кримінального провадження та судом вид діяльності, який є елементом процесу доказування, направлений на зіставлення доказів, що перевіряються з іншими доказами; встановлення джерел доказів; отримання інших доказів, що підтверджують або спростовують доказ який перевіряється. Закріплення у чинному КПК України зазначених критеріїв не лише підкреслить значущість перевірки доказів для досягнення завдань кримінального судочинства, але і зорієнтує правозастосовні органи на обов'язковість використання під час кримі-

нального судочинства лише таких доказів, необхідні та достатні властивості яких ретельно перевірені та підтверджені процесуальним шляхом» [13, с. 56-57]. Вважаємо, шо позиція дослідника є цілком прийнятною і варта уваги.

В рамках розгляду досліджуваного питання зазначимо, що опитані 83,6% прокурорів і 72,3% слідчих, дізнавачів Національної поліції України підтримують погляди щодо доповнення положень КПК України статтею, яка б унормовувала поняття та зміст перевірки доказів.

На підставі детального узагальнення положень законодавства окремих країн світової спільноти і поглядів науковців з досліджуваного питання під перевіркою доказів пропонуємо розуміти діяльність сторін кримінального провадження з всебічної, повної і об'єктивної перевірки змісту доказів, яка полягає в порівняння їх з іншими доказами, отриманні інших доказів, що підтверджують або спростовують доказ який перевіряється.

Вказане спонукає до ініціювання пропозиції щодо доповнення КПК України ст. 93-1 у такій редакції: Сторони кримінального провадження за своїм внутрішнім переконанням, керуючись законом всебічно, повно і об'єктивно перевіряють зміст доказу шляхом з'ясування його змісту, порівняння з іншими доказами, отримання інших доказів, що підтверджують або спростовують доказ який перевіряється.

Загальні положення щодо визначення досліджуваного питання мають місце в ч. 2 ст. 91 КПК України, зі змісту якої випливає, що перевірка доказів є одним з елементів процесу доказування. Крім цього на слушне переконання Б. В. Шабаровського «по-перше, це випливає не лише зі змісту статті 91 КПК України, а й всього КПК загалом» [14, с. 26-27]. Дійсно про перевірку доказів в положеннях КПК України крім цієї норми також згадується, зокрема, в: п. 3 ч. 3 ст. 56, ч. 2 ст. 106, ч. 1 ст. 223, ч. 5 ст. 225, ч. 2 ст. 130-1, ч. 1 ст. 240, ч. 1 ст. 269, ст. 333, ст. 363, ст. 365 тощо. Їх детальний аналіз вказує як на належність цих норм до різних глав КПК України, що безпосередньо призводить до певних ускладнень правозастосування, так і на відсутність чіткої системності і конкретики щодо процедури процесуального порядку перевірки доказів.

Доречно звернути увагу на те, що в положеннях в п. 16 ч. 1 ст. 7, ст. 23, ч. 3 ст. 27, ч. 6 ст. 99, ч. 4 ст. 151, ч. 3 ст. 156, ч. 4 ст. 172, ч. 4 ст. 193, ч. 5 ст. 244, ч. 1 ст. 266, ч. 2 ст. 302, ч. 2 ст. 319, ч. 1 ст. 330, ч. 5 ст. 364, ч. 2 ст. 388, ч. 1 ст. 394, п. 5 ч. 2 ст. 396, ст. 410, ч. 1 ст. 433, ч. 4 ст. 466 КПК України та низці інших норм законодавець використовує термін «дослідження доказів», який також мав місце і в КПК України 1960 р. З огляду на вказане, питання щодо співвідношення термінів «перевірка доказів» і «дослідження доказів» в теорії кримінального процесу перебувають в полі постійних дискусій науковців. Так, зокрема, О. В. Литвин, О. А. Льозний, В. Т. Нор, С. М. Стахівський їх ототожнюють [15, с. 732; 14, с. 53; 16, с. 77-79; 17, с. 48].

Зі свого боку такі правники як Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко, В. М. Тертишник дослідження доказів виділяють як складову частину перевірки доказів [18, с. 144-145; 19, с. 278].

Крім цього на думку Н. Р. Бобечко «в доктрині кримінального процесу під дослідженням доказів прийнято розуміти здійснювану суб'єктами доказування у визначеній законом процесуальній формі діяльність щодо аналізу їхнього змісту з погляду повноти викладу, логічної послідовності, відсутності суперечностей, неточностей, прогалин, порівняння з іншими наявними у матеріалах кримінального провадження доказами, з'ясування їх узгодженості, встановлення джерел доказів, а також проведення процесуальних дій, спрямованих на їх перевірку» [20, с. 237]. Отже, дослідник відносить дослідження доказів до самостійного компоненту доказування, а перевірку доказів як його складову.

До того ж С. О. Данькова вважає що «дослідження доказів передбачає публічне ознайомлення з ними в судовому засіданні шляхом заслуховування показань, оголошення документів, огляду речових доказів, відтворення аудіо- та відеозаписів тощо, а також перевірку їх за допомогою різних засобів (співставлення доказів між собою, постановки додаткових, уточнюючих, а інколи

– навідних питань, призначення повторної експертизи та ін.) [21, с. 630]. Отже правник пов'язує дослідження доказів виключно з судовим провадженням.

В контексті розгляду цього питання вважаємо, що найбільш прийнятними є бачення Б. В. Шабаровського, який на підставі проведеного аналізу відповідних положень КПК України приходить до обґрунтованого висновку «…про те, що погляди, ніби дослідження доказів – це те ж саме, що й перевірка, і навпаки, є хибними. Поняття «дослідження доказів» лише в частині норм КПК України вживається у значенні перевірки доказів. У більшості ж випадків під ним варто розуміти діяльність, що охоплює збирання та перевірку доказів, а в окремих нормах – діяльність, що охоплює збирання, перевірку та оцінку доказів, тобто, власне доказування» [14, с. 57].

Висновки

Вищевказане дозволяє визначити перевірку доказів як діяльність сторін кримінального провадження з всебічної, повної і об'єктивної перевірки змісту доказів, яка полягає в порівняння їх з іншими доказами, отриманні інших доказів, що підтверджують або спростовують доказ який перевіряється. У кримінальному провадженні в умовах правового режиму воєнного стану перевірка доказів здійснюється з урахуванням особливостей, передбачених законодавством.

Зважаючи на відсутність у приписах КПК України окремої статті, присвяченої розкриттю сутності перевірки доказів та підтримуючі позицію окремих правників, які досліджували це питання, пропонуємо доповнити положення кримінального процесуального закону відповідною нормою.

Література

1. Цермолонський І. Кримінальні провадження в умовах воєнного стану. Юридична Газета online. 17.06.2022. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/kriminalni-provadzhennya-v-umovah-voennogo-stanu.html

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

3. Шевчишен А. В. Перевірка та оцінка доказів як структурні елементи доказування у кримінальних провадженнях про корупційні злочини у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Верховенство права*. 2017. № 4. С. 136-141.

4. Крет Г.Р. Перевірка доказів у структурі кримінального процесуального доказування. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 15. С. 143-150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2018_15_23

5. Глобенко Г. І. Досудове розслідування: ретроспективний погляд та шляхи подальшого реформування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2017*. Вип. 4. С. 50–58.

6. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник. Київ. Юрінком Інтер. 2006. 632 с.

7. Federal Rules of Evidence. URL : https://www.rulesofevidence.org

8. Кримінально-процесуальний кодекс Азербайджанської Республіки : закон Азербайджанської Республіки від 14.07.2000 № 907-IQ. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420280.

9. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Вірменія від 27.07.2021 № ЗР-306. URL: https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=176081.

10. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Узбекистан : закон Республіки Узбекистан від 22.09.1994. URL: http://www.lex.uz/docs/111463.

11. Назаров В. В. Кримінальний процес України : навч. посібник. Київ : ФОП О.С. Ліпкан, 2013. 448 с.

12. Шабаровський Б. В. Способи перевірки висновку експерта у кримінальному процесі України. *Право і безпека*. 2019. № 2 (73). С. 82-86.

13. Льозний О. А. Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо корупційних злочинів у сфері службової діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: спец: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика;

судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2018. 247 с.

14. Шабаровський Б. В. Перевірка доказів у кримінальному процесі України : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів. 2019. 237 с.

15. Литвин О. В. Дослідження доказів у судовому розгляді: деякі питання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 728-734.

16. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. Львів : ЛДУ (Вища шк.). 1978. 110 с.

17. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. Київ. 2005. 271 с.

18. Коваленко Є. Г., Маляренко В. Т. Кримінальний процес України : підручник. Київ : ЮрінкомІнтер. 2004. 688 с.

19. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України. Підручник. 5-видання, доповнене і перероблене. Київ. «А.С.К». 2007. 848 с.

20. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Львів, Львівський національний університет ім. І. Франка. 2016. 498 с.

21. Данькова С.О. Структура кримінального процесуального доказування в судовому провадженні у першій інстанції. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 6. С. 628-632. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294909/287724.

SUMMARY

The scientific article is devoted to problematic issues related to the verification of evidence in the system of elements of criminal procedural evidence. Based on scientific views, the author of the article makes a well-founded conclusion that the verification of evidence combines both logical thinking and practical activities of the investigator, inquirer, prosecutor, investigating judge, court and other participants in criminal proceedings in the manner determined by the provisions of criminal procedural legislation. Attention is drawn not to the fact that in the provisions of both the current and the 1960 CPC of Ukraine, the legislator directly carries out procedural regulation only of the collection and evaluation of evidence by separate norms. A detailed analysis of the legislation of the USA and individual countries of the post-Soviet space, which relates to the subject of the study, is carried out. In view of the above, it is proposed to supplement the CPC of Ukraine with a separate article that would regulate the verification of evidence. The content and distinction between the concepts of verification and investigation of evidence are revealed, their meaning is determined in some articles of the CPC of Ukraine.

Keywords: criminal process, evidence, proving, elements of the proving process, verification of evidence, international experience.